

ISSN 1304-8120 | e-ISSN 2149-2786

Araştırma Makalesi * Research Article

Dîvânü Lügâti't- Türk' teki Halk İnanışlarının Anadolu Türklerindeki Karşılıkları Dîvânü Lugâti't- Turk's Folk Beliefs' Equivalentents in Anatolian Turks

Nevin BÜYÜKKAYA

Doktora Öğrencisi, Hacettepe Üniversitesi, Türk Halkbilimi Bölümü

nvnbuyukkaya@gmail.com

ORCID ID: 0000-0001-8534-1549

Öz: Kâşgarlı Mahmud tarafından kaleme alınan Dîvânü Lügâti't-Türk'te Türk dilinin ve kültürünün zenginliğinden bahsedilmektedir. Eser, temelinde Araplara Türkçe'yi öğretmek ve Türkçe'nin zenginliğini göstermek amacıyla yazıldığından sözlük mahiyeti taşımaktadır. Eserin içeriğinde Türk coğrafyası, mitolojisi, etnolojisi, folkloru ve edebiyatı üzerine bilgiler yer almaktadır. Bu çalışmanın amacı, Dîvânü Lügâti't-Türk' te geçen halk inanmalarını çeşitli yönleriyle ele almaktır. Bu inanmalar; bereket, nazar, uğurlu ve uğursuz, hayvan takvimi ve diğer inanmalar gibi başlıklar dâhilinde sıralanarak sosyoloji, psikoloji ve kültürel boyutlarıyla örnekler içerisinde ele alınacaktır. Çalışmada Dîvânü Lügâti't-Türk' te geçen halk inanmalarının geçmişten günümüze değişen yönlerinden örnekler verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Dîvânü Lügâti't-Türk, halk inanmaları, Anadolu Türkleri, bereket, nazar.

Abstract: In Dîvânü Lügâti't-Türk, written by Kâşgarlı Mahmud, the richness of the Turkish language and culture is mentioned. The work has the nature of a dictionary since it was written with the aim of teaching Turkish to Arabs and showing the richness of the Turkish language. The content of the work includes encyclopedia-like information on Turkish geography, mythology, ethnology, folklore and literature. The aim of this study is to examine the folk beliefs mentioned in Dîvânü Lügâti't-Türk from various aspects. These beliefs will be listed under headings such as abundance, evil eye, lucky and unlucky, animal calendar and other beliefs and will be discussed with examples in their sociological, psychological and cultural dimensions. In this study, examples will be given from the changing aspects of folk beliefs from past to present in Dîvânü Lügâti't-Türk.

Keywords: Dîvânü Lügâti't-Türk, folk beliefs, Anatolian Turks, blessing, evil eye.

GİRİŞ

Kâşgarlı Mahmud tarafından 11. yüzyılın ikinci yarısında kaleme alınan eserin tam adı "Kitâbu Dîvânü Lugâti't-Türk" tür. Eser, "Türk lehçelerini toplayan kitap" anlamına gelmektedir. Kâşgarlı Mahmud, Dîvânü Lügâti't-Türk' ü 25 Ocak 1072' de yazmaya başlayarak 12 Şubat 1074' te tamamlamıştır. Türkçeden Arapçaya ansiklopedik bir sözlük mahiyeti taşıyan eserin bilinen tek yazma nüshası Fatih Millet Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Kaynaklarda geçen bilgilere göre eserin başka nüshalarının da olduğu, fakat bu nüshaların günümüze ulaşmadığı belirtilmektedir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015: 17-20). Kaçalın'e göre, Dîvânü Lügâti't-Türk, "Türk tarihine, coğrafyasına, mitolojisine, folklor ve halk edebiyatına dair zengin bilgiler ihtiva eden aynı zamanda döneminin tıbbi ve tedavi usulleri hakkında bilgi veren ansiklopedi niteliğinde eserdir" (1990: 447-449).

Geliş Tarihi:15.09.2024

Kabul Tarihi:19.11.2024

Yayın Tarihi:22.12.2024

Atıf: Büyükkaya, N. (2024). Dîvânü Lügâti't Türk'teki halk inanışlarının Anadolu Türklerindeki karşılıkları. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(Dîvânü Lugâti't Türk'ün 950. Yıl Dönümü), 77-88. Doi: 10.33437/ksusbd.1550313

Boratav'a göre inanç sözlük anlamıyla, "kişice veya toplumca bir düşüncenin, olgunun, nesnenin ve varlığın gerçek olduğunun kabul edilmesi" anlamına gelmektedir (Boratav, 1973: 8). Hikmet Tanyu, inanç kelimesi bağlamında halk inanışlarını "manevî folklor" veya "din folkloru" olarak tanımlamaktadır (1976: 123-142). Dîvânü Lügâti't-Türk'te halk inanmalarına dair örnekler yoğunluktadır. Eser, Türkçe'nin ilk sözlüğü ve dil bilgisi kitabı olması bakımından da ayrıca önem taşımaktadır. Eserde, Türk boyları, coğrafyaları, örf ve âdetler, gelenek ve görenekler, dilin zenginliği, halk şiirinden örnekler, atasözleri ve halk inanmaları yer almaktadır. Bu çalışmada, Dîvânü Lügâti't-Türk' te geçen halk inanışlarının Anadolu kültüründeki karşılıkları belli başlıklar hâlinde sınırlandırılarak örnekler dâhilinde ele alınmıştır. Eserde geçen halk inanmalarının alt yapısında ise daha çok halkın içinde yaşadığı toplumdaki dinin ve geleneksel kültürün etkisi görülmektedir. Bu halk inanmalarının günümüze yansıyan benzer örneklerine günümüzde de rastlanmaktadır. Çalışmada burada geçen inanmaların geçmişten günümüze gelişen ve değişen yönüne değinilmiştir. Halk inanışlarının Anadolu Türklerindeki karşılıkları verilmiştir. Dîvânü Lügâti't-Türk' te geçen halk inanmaları "bereket, nazar, uğurlu, uğursuz, hayvan takvimi ve diğer inanmaları" başlıkları altında örnekleriyle şöyle değerlendirilmiştir.

Bereketle İlgili İnanmalar

Bereket kelimesinin aslı Arapça olup, halk deyimlerinde bolluğu sağlayan şeylere denir. "Bereketli bir yıl" söyleminden hareketle bereket, "topraktan elde edilen ürünlerde bolluk" anlamına gelmektedir (Boratav, 1973: 115). Dîvânü Lügâti't-Türk'te geçen "üredü neng" kelimesi bir şeyden alınan ürün bol ürün ve bu ürünün bereketli olduğu anlamında kullanılır. Kaşgârlı Mahmud, Türklerin ağzından yağmur ve karın da bereketli olduğunu duyduğundan eserde söz etmektedir (Erdi ve Yurtsever, 2005: 633; 654). Köylerde yağmur çok yağdığı zaman "bereketli yağmurlar" şeklinde söylenip çiftçilerde bereketli bir yıl olacağına ve bol mahsul alınacağına inanılmaktadır. Dîvânü Lügâti't-Türk' te, bolluk ve bereket için "oglagu" kavramı da kullanılmaktadır. Oglagu, "bolluk gören ve bolluk içinde yetişen kimse" demektir. Buradan, hatunlar, "oglagu kâton" diye adlandırmaktadırlar (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015: 71). Bolluk içinde yaşama, "açıg" denilmektedir. "Özüngni açıglıg tut (Kendini iyi besinlerle besle)" sözünde böyle geçmektedir (Erdi ve Yurtsever, 2005: 129). Bereketin simgesi olan misafirperverlik, Türk kültürünün ve geleneğinin önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Türk kültüründe, geçmişten gelen geleneklerde misafire sofraya açılması ve misafirlerin kalıcı şekilde ağırlanmasının sağlanması için yol üzerinde kervansaraylar, hanlar ve hamamlar inşa edilmesi misafirperverliğe ayrıca önem verildiğini göstermektedir. İslam dininde de misafirin rızıkıyla geldiği yönünde "Misafir rızıkıyla gelir birini yer dokuzunu bırakır" şeklinde hadisler bulunmaktadır. Anadolu' nun çeşitli yörelerinde hane halkı eve gelen misafire evde bulunan yiyeceklerin hemen hemen hepsini sofraya dizerek memnuniyeti sağlamaktadır. Türk kültüründe, misafir ağırlamanın ve sofraya açmanın, kültürel ve geleneksel yönden değeri de bulunmaktadır. Örneğin geçmişte misafir ağırlama esnasında misafirin ayakkabısının kapının önünde dizilirken yönüne bile dikkat edilmesi hususunda bilgiler mevcuttur fakat günümüzde bu uygulamanın biraz daha azaldığı görülmektedir.

Dîvânü Lügâti't-Türk'te "misafir" bereket ve uğurun sembolü olarak görülür. Eserde geçen üme kelimesi "eve inen misafir" için kullanılmaktadır. "Üme kelse kut kelir" atasözü örneğinin anlamı "Sana misafir gelirse onunla beraber uğur ve bereket de gelir" şeklinde geçmektedir. Misafir mübarek tutulur ve istiskal edilmemesi gerekir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015: 44):

"Kelse kah yarhg bolup yunçıg üme

Keldür anuk bohruş aşıg tutma uma"

Burada misafirle ilgili şöyle denilmektedir: "Sana hâli perişan ve kederli bir misafir gelirse ona hazır yemekleri çıkar; yardımında gecikme." Geçmişten günümüze Türk kültüründe misafire ikramda bulunmak; Türk örf ve âdetinin bir gereği olarak görülmektedir. Değişen zaman içerisinde misafire yönelik geleneksel uygulamaların azalması beraberinde ona karşı bakış açılarının değişmesine de neden olmuştur. Günümüzde değişen kültür yapısı, yoğun iş hayatı, küreselleşen popüler dünyanın yaşam şekli ya da çeşitli salgın hastalıklar sebebi ile insanların birbirine gidip gelmemesi ise bu geleneğin daha da azalmasına neden olmaktadır. Ayrıca Anadolu'da geleneksel kültürün yerine, modern kültürün yerleşmiş olmasıyla sofraya açma geleneğinin azaldığı da görülmektedir. Sofra açma geleneği, küçük kırsal yerleşim alanlarında şehir yerlerine göre biraz daha canlılığını sürdürmektedir.

Dîvânü Lügâti't- Türk'te, "Bilge erig edgû tutup sözün eşit /Erdemini öğreniben ışqa sure" dizelerinde geçen:

"Bilge kişiyi iyi tut, onun kelamını dinle
Erdemini öğren ve bunu öğrendiğine uygula"

Sözünde, bilge heg: bilge, bilgin, zeki bey adından türetilmiştir. Uygur Hanı' na köl bilge xan (zekâsı göl gibi olan han) ya da bögü bilge: zeki adı verilmektedir. Burada zekâ bereketin ve bolluğun simgesi olarak su birikintilerine benzetilmiştir (Erdi ve Yurtsever, 2005: 188).

Bereketin sembolü olan tahıl ürünlerinden biri de buğdaydır. Buğday, Orta Asya'nın en soğuk ve elverişsiz bölgelerinde dahi orada oturan Türk kavimleri tarafından ekilen bir tahıldır (Ögel, 1978: 159). Totem konusu olan başlıca bitkilerden birisi olarak bilinmektedir. Özellikle Yunanlılarda kutlanan Eleusis törenlerinde yeni biçilmiş bir buğday başağı derin bir sessizlik içinde meydana çıkarılmıştır. Eleusis kralına buğday ekmesini Demeter öğretmiştir. Bu buğday başağı, ölümü ve yeniden dirilişi simgelemektedir (Hañçerlioğlu, 2004: 91). Yiyecek kültürünün ana maddesi olarak karşımıza çıkan buğday, Dîvânü Lügâti't- Türk' te "budgay, buğday" şeklinde geçmektedir. Burada, buğday kelimesi atasözü örneğinde de: "Bugday kutında sorkiç suwalur", (Buğdayın devlet ve bereketi sayesinde sarıçalı (karamık) da su bulur) şeklinde geçer. Barsgan halkı bugday yerine budgay kelimesini kullanmaktadır (Atalay, 1985/III: 240).

Buğday, Anadolu yöresinde uygulanan saç geleneğinde de eve yeni gelen gelinin bereket getirmesi için kullanılmaktadır. Saçı, gelinin başından saçılan buğday olmakla birlikte çiçek, para, şeker gibi şeyler; düğün armağanı ve kansız kurban olarak da bilinmektedir (Albayrak, 2010: 476). Kansız kurban, süt, kıyma, içki ve diğer yiyecek ve içeceklerin kutlu yerlere serpilmesidir. Manas Destanı ve Dede Korkut'ta geçen "ak boz atın boğazlanıp, ölü aşının verilmesi" örneğinde hayvanın kanının akıtılmayıp kansız kurban şeklinde sunulduğu ifade edilmektedir. Ayrıca kurban sözünün anlamının nasıl kullanıldığının bilinmemesinin yanında kurban merasimlerine Türkçe (tapıg) veya (yağışlık tapıg) denilmekteydi (Esin, 1978: 100; İnan, 1986: 100; Roux, 1998: 187; Artun, 2015: 378; Bekki, 1996: 30). Dîvânü Lügâti't-Türk'te saç, "saçuq neng" saçılmış, dağıtılmış bir şey şeklinde geçmektedir (Erdi ve Yurtsever, 2005: 462). Ayrıca, "inandın" kelimesinde Kâşgarlı Mahmud, "Geceleyn damat ile gelinin oturtulduğu ve üzerlerine saç saçılan yerin adı" şeklinde saç saçmak geleneğinin düğünlerde uygulanan örneğine yer vermiştir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015: 216). Dîvânü Lügâti't-Türk'te süt bereketin sembolü olarak görülen içeceklerden biridir. Müslüman olmayan (pagan) göçebeler ve çeşitli gruplar yılı dört mevsime bölerek ayları belirlerler. Her üç aylık döneme bir ad verilir ve bunların takip edilmesiyle yılın geçişi bilinir. Nevruzdan sonra ilkbaharın başlangıcına oglâq ay (oğlak ayı) ve bunu izleyen aya, oğlağın bu dönemde büyümesinden kaynaklı "ulug oğlaq ay" denir. Büyük oğlak ayı, yaz ortasına denk geldiğinden, süt bereketli olarak görülür ve yaşamın, dünyanın tüm nimetlerinin ortaya çıktığı görülür. Bu dönemin son aya da ulug ay (büyük ay) denilmektedir (Erdi ve Yurtsever, 2005: 173-174).

Nazarla İlgili İnanmalar

Arapça bir kelime olan nazar, Türkçe' de genel olarak göz değmesi anlamında kullanılır. Yunanlıların matisma, Arapların el ayn ya da isabeti ayn, İranlıların bed nezer, Hintlilerin sıhr dedikleri bu çarpıcı kuvvetin Türkçe' deki karşılığı, göz değmesi, göze gelme, pis göz, kem göz ve kötü göz şeklindedir (Örnek, 1971: 180). Nazar, bakış anlamına gelen, göz değmesi, göze gelme gibi halk söylemlerinde geçen bir kavramdır. Nazar etkisiyle bazı gözlerde hasta edici ve öldürücü bir gücün bulunduğu inanılır (Hañçerlioğlu, 2004: 359).

Toplumların çoğunda görülen nazarla ilgili inanışların kökeni Neolitik döneme kadar gidebilmektedir. Geçmişten beri Doğu'da ve Batı'da nazarın olumsuz etkilerine inanma ve buna dair çeşitli önlemler alma hususunda yöntemler sunulmaktadır (Koşay, 1956: 86). Günümüzde halk arasında nazardan korunmak için çeşitli yollara başvurulur. Örneğin, "nazarlık" diye adlandırılan genellikle mavi boncuk şeklinde olup üzerinde göze benzeyen şekiller bulunan aksesuarları yanında bulundurmamak, bazen de içerisinde Kur'an-ı Kerim' den ayetler bulunan nazar surelerinden yapılan muskaları taşımak ya da evin veya ağulların girişine asılan nal vb. biçimdeki nesnelere kullanılır. Nazardan zarar gören

kişilerin çeşitli büyüsel işlemlere başvurduğu veya dini gücü olduğu inanılan hocaya gidip çeşitli okutma işlemlerinin yapıldığı da nazardan korunmaya yönelik başvurulan yöntemler arasındadır. Halk arasında söylenen “Deveyi kazana, insanı mezara” deyiimiyle de nazarın insanı etkileyen yok edici gücüne gönderme yapılmaktadır.

Anadolu’da nazardan korunma yolu olarak başvurulan evin veya ağlların herhangi bir yerine nal çakma işleminin, günümüzde hâlâ eski yapılı evlerde yerini muhafaza ettiği görülmektedir. Dîvânü Lügâti't-Türk'te geçen temür (demir) Türklerde kutsal sayılmaktadır. “Kök temür kerü turmas” yani “Mavi demir iş görmeden durmaz; yani bir şeye isabet ettiği zaman onu yaralar” anlamına gelmektedir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015: 155). Başka bir anlamı daha bulunmaktadır. Kırgız, Yabaku, Kıpçak ve diğerleri bir insana yemin ettirdikleri veya ondan bir söz aldıkları zaman yalın kılıcı yanlamasına onun önüne koyarlar ve “Bu kök kirsün, kızıl çıksın” derler; “Eğer sözünü tutmazsan 'bu demir mavi girsün kızıl çıksın, yani kanlı olarak çıksın” demektir. Bu, “O (adam) demirle öldürülecektir ve demir ondan intikam almış olacaktır” anlamına gelir; çünkü onlar demiri yüceltmektedirler. Türkler demiri kutsal olarak görüp ona, genel olarak Kök-Temür, yani “gök demir” derlerdi ve demirden yapılmış kılıçla da ant içerlermiş (Ögel, 2014: 75). Ağrı yöresinde de şimşek çaktığı zaman insanlar ağızlarına demirden bir nesneyi alarak, sırtlarını duvara yaslarlar. Böylelikle bu kişinin sırtının pek ve dişlerinin sağlam olacağına inanılmaktadır (Kalafat, 2010: 127).

Dîvânü Lügâti't-Türk'te, “abakı”, göz değmesin diye bostanlara, bahçelere dikilen korkuluk anlamına gelmektedir (Erdi ve Yurtsever, 2005: 129). Abakı, özellikle kırsal yerlerde nazar değmesini önlemek için evlerin önüne, ağlın çatısına, bahçenin kapısına konan hayvan kafatası (kemik) şeklinde de karşımıza çıkmaktadır. Kemik, içinde ruh bulunduğu inanılan örgen, olarak görülür. Büyücülük ve fal işlemlerinde de kullanılmaktadır (Hançerlioğlu, 2004: 250). Eserde, abakı kelimesinin benzeri olarak geçen ve onunla aynı işlevde kullanılan “kösgük” nazardan korunmak için bağ ve bahçelere dikilen korkuluk anlamına gelmektedir. Kösgük kavramı atasözü örneğinde de şu şekilde geçmektedir. “Alın arslan tutar küçün kösgük tutmas” (Hile ile aslan tutulabilir; güç ile korkuluk tutulamaz) (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015: 321). Dîvânü Lügâti't-Türk'te “monçuk” şeklinde geçen günümüzde boncuk diye adlandırılan cisim “atın boynuna takılan değerli taş, aslan tırnağı ve muskalar” şeklinde geçmektedir (Atalay, 1985/I: 475). Nalın üzerinde veya atın boynuna takılan ve özellikle de mavi renkte olan bu boncuklardan nazardan korunma yönteminde yararlanılmaktadır. Benzeri bir uygulama olarak bazı yörelerde görülen yeni doğan bebeğin boynuna nazardan korunmak amacıyla mavi renkte boncuklardan yapılan kolye takılır. Mavi boncuğun nazardan korunma işlevine inanılmaktadır. Örneğin, çeyiz için hazırlanan yorganlara mavi boncuk takılır çünkü göz şeklinde olan bu boncuğun, yeni gelinin evini nazarlardan koruduğuna inanılır.

Eserde, nazardan korunmak için çeşitli halk hekimliği uygulamalarına da başvurulduğu görülmektedir. Örneğin, “egit” kavramı “nazardan ve kem gözlerden sakınmak için bebeklerin yüzüne sürülen bir ilaç” şeklinde geçmektedir. Bu ilaç bazı şifalı otlar ve benzer şeylerin safranla karıştırılmasıyla yapılır. “Baş eliği” sözü, adet gören ya da lohusa kadınların veya dinen kirlenmiş (cenâbet kimselerin) bakışının nazarıyla bozulan herhangi bir şeyi anlatmak için de kullanılır (Erdi ve Yurtsever, 2005: 251; 255). Yine başka bir yerde geçen “ısrık” ise nazara ve cin çarpmasına uğramış çocukları tedavi ederken kullanılan bir kelimedir. Bir insanın yüzüne karşı duman ve buğu tutularak “ısrık ısrık” denir; “ey cin, ısırılmış ol” demektir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015: 48). Bütün bunlar batıl inanma olarak görülmesine karşın “dinî inanışların taşıyıcısı olan insanlar tarafından mucizevî gücüne inanılarak, nazar, büyü ve başka istenmeyen olaylardan korunmak için taşınan nesnelere” olarak da görülmektedir (Beydili, 2015: 426).

Uğurlu ve Uğursuzlukla İlgili İnanmalar

Pertev Naili Boratav, “uğur” sözcüğünü; “bir nesnenin, bir kişinin, bir hayvanın, bir zamanın, bir yerin özündeki iyiliği, mutluluğu, bereketi, kolaylığı kısacası olumlu niteliği ve gücü” şeklinde tanımlar (1973: 115). Türkçe bir sözcük olarak karşımıza çıkan uğur yol anlamına da gelmektedir (Hançerlioğlu, 2004: 526). Halk arasında şans veya mutluluk getirileceğine inanılan şeyler genel olarak “uğur” veya “uğurlu” diye tabir edilmektedir bu durumun aksi yaşandığında ise “uğursuz” tabiri kullanılmaktadır. Dîvânü Lügâti't-Türk'te “uğur” kelimesi karşılığında geçen tanımlar şöyledir: Uğur, vakit anlamında kullanılır. “Ne vakit geldin?” (Ne uğurda keldin?) denir. Uğur, devlet, hükümdarlık devri anlamında da

kullanılmaktadır. Örneğin, Beg uğurunda benim işim itildi denir ki "beyin saltanatı devrinde işim düzeldi" demektir. Uğur, bir işte imkân ve fırsat "İş zamanında ve imkân içinde oldu" anlamında "bu iş uğurlug boldı" denir. Uğur, Oğuzca'da, bir şeye karşılık. "Atka uğur aldım" denir ki "ata karşılık (bir şey) aldım" demektir. Uğur Oğuzca'da hayır ve bereket anlamına gelir. Yolcuya yol uğur bolsun denir ki "yol hayır ve bereket içinde geçsin" demektir. Bu söz, sefer dışında başka bir durum için kullanılmamaktadır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015: 25). Eserde, beş farklı anlamda kullanılan "uğur", halk inanmalarında daha çok Oğuzca'da geçen "hayır ve bereket" anlamıyla karşımıza çıkmaktadır. Oğuzca'da "Yol uğur bolsun" sözü karşılığında günümüzde "Hayırlı yolculuklar", "Hayırlı uğurlu olsun", "Hayırlı olsun" gibi sözlerle temenniler dile getirilmektedir. Böylece bu sözlerin karşı tarafa şans ve hayır getireceğine inanılmaktadır.

Kâşgarlı Mahmud, esere başlarken Allah'a samimi bir bağlanışın ifadesidir şeklinde: "Yüce Allah'ın yazılışıyla (başlamanın) uğurlu olacağını düşünerek onu (Hemze Kitabını) öne aldık" sözlerinin devamında ise yine bu dilin tamamını sekiz kitapta topladığını ve bunlardan ilkinin hemze kitabı olduğunu belirtir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015: 29). Esere başlarken böyle bir yol izlemesinin nedenini "Allah'ın yazılışıyla (başlamanın) uğurlu olacağı" şeklinde belirtmiştir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015: 42). Eser de geçen bu bilgiye dayanarak Anadolu halkında genellikle bir işe başlanırken Allah'ın adının anılmasına dikkat edilir. Sebebine gelince İslam inancında Allah'ın adının anılarak başlanan işlerin yolunda gideceğine inanılmaktadır. Dîvânü Lügâti't-Türk'te, misafirin uğur getirdiği yönüne değinilmektedir. Örneğin "oyuk" kelimesi Oğuz lehçesinde bostan korkuluğu ve yollara işaret için konulan taş anlamına gelmektedir. Şiirde şöyle geçer:

"Bardı eren konuk körüp kutka sakar

Kaldı yavzuz oyuk körüp ewni yıkar"

Anlamı şöyledir: "Bir misafir bulunca onu devlet ve uğur sayanlar gitti; çölde bir işaret taşı veya korkuluk görünce, kendilerine misafir inmesin diye korkularından çadırlarını yıkanlar kaldı" (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015: 40). Burada misafirin uğur getirdiğine dair inanmanın azaldığını onun yerine misafirin gelmesini istemeyenlerin çoğalarak çadırını yıkanların bile olduğunu belirtmektedir. Eskiden misafirperverliğin daha fazla olduğu dönemden günümüze doğru bu geleneğin daha da azaldığı görülmektedir. Örneğin sofraya açma kültüründe misafirlerin daha çok kaynaşması ve bereket getireceğine inanılırken şimdilerde bunun yerine daha az misafir kabul etme ya da sofraya açma düzenleri yerine moderniteye uyarlanan ağırlamalar ön planda tutulmaktadır.

Türkler, tarihin ilk zamanlarından itibaren konargöçer kültürün etkisiyle hayvanlarla sıkı bağlar kurmuşlar, onlarla ilgili inanmaları gündelik yaşamlarına, folklor ürünlerine dâhil etmişlerdir (Yeşildal, 2015: 1-3). Hayvanlar, insana genel olarak benzeyen yönleriyle -hareket etme, ses çıkarma, duygularını gösterme, insana benzeyen gövde ve yüzünün olması; insanı aşan yetenekleriyle -kuşların havada uçması, balıkların suda yüzmesi, sürüngenlerin derilerini ve yaşamlarını değiştirmesi gibi- özellikleriyle ilgi çekmektedir. Bütün bunlarla birlikte hayvan, insanla doğa arasındaki, güçte ve hareketlilikte insanı çoğu kez aşan, çoğunlukla da onun olmazsa olmaz avı olan bu köprü, ilkelin dünya görüşünde ayrıcalıklı yer edinir (Malinowski, 1990: 34). İnsanlar ile hayvanlar arasında etkileşimi sağlayan çeşitli dinsel ve büyüsel güçler bulunmaktadır. Türkler, geçmişten günümüze yaşadığı coğrafyalarda hayvancılıkla iç içe geçen bir yaşama sahip olmuştur. Hayvan sembolleri, daha çok hayvancılıkla geçinen toplumlarda yani kırsal kesimde görülebilmektedir. Hayvanlarla ilgili inanmalar Anadolu insanının sosyokültürel ve ekonomi hayatında oldukça önemli bir yere sahiptir. Anadolu coğrafyasında hayvanlarla ilgili inanmalar oldukça yaygındır. Örneğin, Türklerde kurt uğurlu bir hayvan sayılırken baykuş uğursuz sayılmaktadır. Benzeri bir inanma Dîvânü Lügâti't-Türk'te de karşımıza çıkmaktadır: "Üşür-, üşür-", "yılan üşürdi" yılan tısladı. İnsan da ağzıyla ıslık çalması ya da bir akbabanın acı acı çığlık atmasıyla aynı anlama gelir. Atasözünde geçen, "Us üşürse ölür" anlamı "Akbaba birinin yüzüne doğru çığlık atarsa o insanın öleceğine işarettir ve uğursuzluk sayılır." Kerkes kuşu akbaba karşılığında kullanılmaktadır (Erdi ve Yurtsever, 2005: 641).

Jean Paul Roux, "Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar" eserinde akbaba, Yıldız'ın oğullarının ongon' u olarak adlandırılan, ama Redhouse' un aquila olarak tanımladığı bir kuş olan tavşancıl olarak geçmektedir. Gök'ün oğulları da ongon olarak sungur, yani gyrfalco, akdoğanı sahiptir. Dağ'ın oğullarının ongon' u uç adında çok gizemli kuştur, belki de Kâşgarlı Mahmud'un us' u, akbabadır (2005:

380). Dîvânü Lügâti't-Türk'te, "barak" çok tüylü köpekle ilgili inanmadan Kâşgarlı Mahmud şöyle bahsetmektedir: Türklerin inancına göre akbaba yaşlandığı zaman iki yumurta yumurtlamaktadır. Yumurtladıktan sonra onların üstüne kuluçkaya yatar. Bu yumurtalardan birinden barak adı verilen köpek çıkar. Bu, en hızlı koşan ve avı en iyi koruyan köpektir. Diğer yumurtadan da civciv çıkar ki o da en son yavrusudur (Erdi ve Yurtsever, 2005: 171). Hayvanların uğur ve uğursuzluk getirdiğiyle ilgili inanmalar halk arasında da yaygındır. Örneğin yaygın olanlardan birisi, yolculuk esnasında aracın karşısına tilkinin çıkması kişinin işinin o gün için düzgün gideceğine uğur getireceğine inanılır ama tavşan çıkarsa eğer işinin düzgün gitmeyeceğine birtakım olumsuzluklarla karşılaşacağına inanılmaktadır. Tilki uğurlu bir canlı olarak görülürken tavşan ise uğursuz olarak nitelendirilmektedir.

Uğursuzluk ile ilgili, destanlarda ve efsanelerde geçen "yada taşı eserde yatlatı" diye geçmektedir (Atalay, 1985/II: 355-5). "Beg yatlatı: Bey yada taşına okuttu. Bey, Şaman'a Kam'a "yada taşı" ile kamlık yaptırdı; bu yüzden rüzgar esti, yağmur geldi. Bu, Türk ülkelerinde bilinmiş bir şeydir. Yüce Tanrının izniyle yada taşına okumakla yağmur, soğuk, rüzgar getirilir. "Yada taşı ayrıca yatladı" (Atalay, 1985/III: 307) kelimesinin açıklamasında da yer almaktadır. Göç olayında ülkenin bir parçasını temsil ettiği için Çinlilerin bu taşı parçalayıp kendi ülkelerine götürmesiyle uğursuzluk oluştuğu ve göçün başladığı belirtilir. Aslında bu efsanede, vatan toprağından bir parçanın verilmesinden öte insanlara uğur getirdiğine inanılan bir nesnenin ve dolayısıyla uğurun yitirilmiş olduğu dikkate alınmalıdır (Kaya, 2002: 46). Eserde, uğursuzluk anlamında "yodut neng" geçen kavram kendisinde iyi hiçbir şey olmayan uğursuz nesne anlamında kullanılmaktadır (Erdi ve Yurtsever, 2005: 699).

Kâşgarlı Mahmud, Türkler bunu uğurlu sayarlar diye bahsettiği gökyüzü ile ilgili inanmadan da bahsetmektedir. Eserde, (örtten-) "bulıt örtendi" diye geçen fiilin cümle içinde kullanım örneğinde "gün battıktan sonra bulutlar kızardı" şeklinde vermiştir. Atasözü olarak:

"Tünle buht örtense ewlük un keldürmişçe bolur
tarjda bulıt örtense ewke yağı kirmişçe bolu."

Anlamı: Geceleyin bulutlar kızarırsa; kadın, erkek çocuk doğurmuş gibi olur. Sabahleyin yanarsa, saldıran düşman eve girmiş gibi olur. İkincisini uğursuzluk sayarlar (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015: 115). Atasözü metninde gök cisimlerine bakılarak uğurlu ve uğursuz şeklinde yorumlar yapıldığı görülmektedir. Kâşgarlı Mahmud, sabah vaktinde bulutların kızardığını görmenin uğursuzluğa işaret ettiğine değinmektedir. Gökyüzündeki cisimlerde veya gökyüzüyle ilgili olaylarda cinsiyet tayinine başvurulmaktadır. Ayı henüz doğarken gören kadının erkek çocuğunun, doğduktan sonra gören kadının ise kız çocuğunun olacağına inanılması örneğinde olduğu gibi (Kalafat, 2010: 252). Atasözünde geçen hamile kadının gece vakti bulutun kızardığını görmesi erkek çocuğunun olacağına dair inanmanın benzeri örneği Antakya yöresinde de geçmektedir. Antakya yöresinde hamile kadının rüyasında ay gördüğünde çocuğunun erkek; çiçek, incir gördüğünde ise kız çocuğu olacağına inanılmaktadır (Bahadır, 2016: 93).

Cinsiyet tayin etmeyle ilgili Dîvânü Lügâti't-Türk' te geçen "Umay" ile ilgili atasözü örneği, "Umayka tapınsa ogul bolur" (İnsanlar sona taparsa oğlu olur) şeklindedir (Atalay 1985/I: 123). Burada "son" olarak bahsedilen kavram doğum sancısıyla gelen plasentadır ve bazı yerlerde "eş" şeklinde de adlandırılmaktadır. Eski Türk geleneğinde, kadının eşinde (son), çocuğu koruduğuna inanılan koruyucu, ana tanrıça niteliğine sahip, "Umay" bulunmaktadır. Kâşgarlı Mahmud, "Umay" kelimesini açıklarken ona "son, eş" anlamını vermiştir. "Umaya inananın oğlu olur" atasözü örneğinden yola çıkarak Umay Tanrıça'nın gücünün sonda yer aldığına dair bir inanış vardır (Boratav, 1973: 174). Umacı, çocukları korkutmak için uydurulan korkunç varlık ve şahıstır. Umacı'nın, Orhun yazılarında geçen, çocuk ve anneyi koruyan Tanrı anlamına gelen Umay ile ilişkisi bulunmaktadır. Ancak son zamanlarda Umay, umacı şeklini alarak, anlamında da değişime uğramıştır (Taymas, 1940: 220). Ayrıca Örnek' te geçen bilgilere göre (2020: 136-139), Anadolu halk inancında doğumun gerçekleştiği yerde çocuğu ölen kadınların bulunması hoş karşılanmamaktadır. Çünkü onların üzerinde olduğuna inanılan kötü ruhun doğum yapan kadını da olumsuz etkileyeceğine inanılmaktadır.

Dîvânü Lügâti't-Türk' te plesentayla birlikte doğan çocuk için "kap" kelimesi kullanılmaktadır. Kap, anası karnında çocuğun içerisinde bulunduğu torba. Bu çocukla beraber doğar; böyle olursa o çocuk uğurlu sayılır ve "kaplıg ogul" diye adlandırılır (Atalay 1985/III: 146). Plasentayla birlikte doğan çocuk uğurlu sayılmaktadır. Gökyüzü olaylarıyla ilgili uğurlu geldiğine inanılan başka bir örnekte şu şekilde geçmektedir:

"Ay kopup ewlenüp

Ak bulıt örülenüp

Bir bir ü.ze üglüriüp

Saçlup suwı arjraşur"

"(Örlen-) bulıt örlendi bulut oluştu", "örülenür, örülenmek ürdi" demek daha iyidir. Şiirde denilmek istenen, "Ay çıkıp etrafım hâleler sardığı zaman yağmur bulutu yükselir ve yeryüzüne su saçıncaya kadar toplanır. Akar ve şarıl şarıl ses çıkarır. Onlar, ayın etrafında hâle oluştuğu zaman yağmur yağacak diye düşünüp uğurlu sayarlar." şeklindedir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015: 116-117). Eserde, uğurdan türeyen bir kelime olarak "ugurlug" kelimesi de geçmektedir. Ugurlug, "iş, kendi şartları içinde olan iş" anlamına gelir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015: 76). Yine benzeri bir şekilde geçen "uğurlan-" fiili de yol uğurlandı yol mübarek oldu şeklinde hayırlı temenni anlamında geçmektedir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015: 129). Eserde, uğur kelimesi ile yandaş şekilde geçen başka bir kavram ise "kut" tur. Kut, talih ve şans anlamlarına gelir. Kut ile ilgili şiir örneği şu şekildedir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015: 140):

"Kut kuwıg birse idim ku.lırja

künde ışı yüksepen yo.ka.r aga.r"

Burada "Allah kuluna baht ve talih verirse onun işi her gün yükselir" anlamıyla geçmektedir. Şiir örneğinde kutun içerdiği anlam günümüzde de kullanılmaktadır. Halk arasında işleri yolunda giden kişiler "şanslı" ve "uğurlu" olarak görülmektedir. "Kutlug" kavramı bir atasözü örneğinde de şöyle geçmektedir: "Kutlugka koşa yagar" (Talihli adama devlet şansı çifter çifter yağar) (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015: 376). Burada da yukarıdaki şiir örneğinde geçen benzeri anlamıyla "kut" kavramı bahtlı, talihli gibi anlamlara gelmektedir. Talih, baht ve devlet" anlamlarına gelen kut sözünden çıkan *kutanmak* fiili de "bahtiyar, mesut olmak" anlamına gelmektedir (Taymas, 1940: 246). Eser de "qutaldı", "qutaldı er" kelimeleri adamın bahtı döndü, şans kazandı anlamlarında kullanıldığı geçmektedir (Erdi ve Yurtsever, 2005: 455).

Eserde "Kutlug tigin" (uğurlu köle) şeklinde geçen köleler için de uğurlu kavramı kullanılmaktadır. "Daha sonra bu isim özel olarak Hâkaniye oğulları için kullanılmaya başlanmıştır. Bir yırtıcı kuşla birlikte, ona bağlı olarak kullanmıştır. Örneğin, "çağn tigin", yani doğuşunda şahin gibi olan "tigin"; küç tigin, yani güçlü tigin. Bu isim kölelerden Afrâsiyab'ın oğullarına geçmiştir. Çünkü onlar babalarını yüceltmişlerdir. Onlar (babalarıyla) konuşur veya yazışırken, kendi tevazularını göstermek ve babalarını yüceltmek için onlara "köle böyle etti, böyle yaptı" şeklinde yazarak hitap etmişlerdir. Böylece bu isim onlara özel olmuştur. Kölelerin adları ise kendilerinde görülen bir özelliğe bağlı olarak kullanılmıştır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015: 178-179). Dîvânü Lügâti't-Türk'te, talihsiz ve bahtsız anlamında "kutsuz" kavramı geçmektedir. Bazı insanlar, uğraştıkları işler için ne kadar çabalarsa çabalasın istedikleri sonuca erişemezler. Böyle kimseler kendileri ve çevreleri tarafından "bahtsız" veya "talihsiz" olarak nitelendirilmektedir. Eserde geçen atasözü örneğinde, "Kutsuz kudugka kirse kum yagar" (Hiç şansı olmayan, talihsiz, kuyuya girerse üzerine kum yağar). Bu söz, iza: aqbele aqbele we iza: edbere demmera "ileriye gittikçe talih, geriye gittikçe felaket getirir" sözüyle aynı anlama gelmektedir (Erdi ve Yurtsever, 2005: 456).

Sayılarla yüklenen kutsallığın oluşmasında inanç sistemleri yani dinlerin de etkili olduğu söylenebilir. Budizm, Zerdüştlük, Manihaizm, Hıristiyanlık ve İslam dini Orta Asya'da yayılan başlıca dinlerdir. Özarlan'a göre, "Hintlilerde Veda, Zerdüştlükte Avesta, Musevilerde Tevrat, Hıristiyanlarda İncil ve Müslümanlarda Kur'an gibi çeşitli kutsal kitaplar ile inanma şekilleri bulunmaktadır. Bu kitaplarda Yaratıcı güç hakkında, onun elçileri hakkında kıssalar, öbür dünyadaki hayat, cennet cehennem, melekler ve şeytanlara dair hikâyeler, Yaratıcının dünyayı, yeri, insanı, hayvanları ve bitkileri

nasıl yarattığı yönünde olaylar anlatılmaktadır. İnsanlar düşüncelerini önce işaretle sonra hareketle anlatmaya başlayıp çeşitli sesleri oluşturarak heceleri zamanla da sözcükleri meydana getirmişlerdir. Zamanla insanların hayatları zorlaştıkça ve karmaşıklaştıkça düşünceleri de değişmeye başlamıştır. Birbiriyle etkileşime girip çeşitli eşyaları isimlendirmeye başlamışlardır. Bunun sonucunda insanların düşüncesinde sayı sistemi oluştu ve böylece sayıların ilk işaretleri oluşmuştur” (Özarıslan vd., 2014: 157). Sayıların uğurlu geldiğiyle ilgili inanmaların benzeri örneğine Dîvânü Lügâti't-Türk'te de rastlanmaktadır. Örneğin, “tûg” sancak. Bundan tokuz tüglug xân denir; "dokuz sancağı olan hükümdar ve hakan" demektir. Vilayet ve rütbe artsa bile dokuzdan fazla olmaz. Dokuz ile kendilerini uğurlu kabul ederler. Hükümdarın bu dokuz sancağı, uğurlu saydıkları için turunc renginde ipekten yapılmaktadır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015: 400). Dokuz sayısının İslami dönemdeki varlığı çoğunlukla İslam öncesi Türk mitleri ve inanışlarındaki öneminden kaynaklanmaktadır. Çoruhlu'ya göre, “Tasavvufta dokuzla ilgili gök inanışı bulunmaktadır. Ayrıca Allah'ın kudret ve azametinin tecellisine kinaye mahiyetinde Allah'ın gökyüzünde dokuzuncu katta olduğu düşünülen tahtına arş adı verilmektedir” (2011: 246).

Hayvan Takvimiyle İlgili İnanmalar

Çoruhlu'ya göre, “Her biri bir hayvan ismiyle anılan on iki yıllık devre esasına dayanan hayvan takviminin kimi araştırmalara göre Çin takvimi olduğu kimine göreyse Türk kökenli olup sonradan Çinlilere geçtiği yönünde farklı bilgiler bulunmaktadır. W, Eberhard, hayvan takviminin Türk topluluklarının icadı olduğu yolundaki görüşüne ispat olarak, takvimin yıl simgelerinden birisi olan ejderhanın, Hiung-nularda bir kült ögesi olduğunu göstermektedir. Bunu da eski Çin kaynaklarından aldığı bilgilere dayandırmaktadır” (2011: 213). Kaşgarlı Mahmud, her aya ayrı bir hayvan adı verildiğinden bahsettikten sonra hayvanların ilişkisi üzerine kurgusal düşüncelerin olduğu, hayvanların doğacak olan çocukların karakterini etkilediğini ifade etmiştir. Hayvan takvimi hayvanın niteliğine bağlı olarak çeşitli inanmaları da beraberinde getirmektedir.

Kaşgarlı Mahmud, hayvanlarla ilgili inanmalarla ilgili takvimden eserinde şöyle bahsetmektedir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015: 149): “Türkler 12 hayvanın adını alarak yılları adlandırmışlardır. Doğum ve savaş tarihleri gibi olaylar, bu yılların devredilmesiyle hesaplanmaktadır. Bunun aslı ise şöyledir: “Onların hakanlarından biri, birkaç yıl önce geçen savaşın birini öğrenmek ister ve savaşın geçtiği yılı şaşırırlar.” O, kavmiyle istişare ederek şöyle der: "Biz bunda nasıl şaşırırsak bizden sonrakiler de tarihi şaşırırlar. Biz şimdi 12 ay ve 12 burcu dikkate alarak yılları adlandıralım ki onların dönmesiyle tarih hesaplınsın ve ebedî bir hatıra olsun." Onlar da "Nasıl uygun görürseniz" derler. Hakan ava çıkar ve yabani hayvanların Ha vadisine -ki o büyük bir sudur- sıkıştırılmasını emreder. Bu yabani hayvanlardan on ikisi suyu geçer. Hakan, geçenlerden her birinin adını bir yıla verir. Birincisi sıçgan' dır ki "fare" demektir. İlk geçen oydu ve yılların başı adını ondan almıştır. Bu isim yıla eklenerek kullanılır ve sıçgan yılı denir; "sıçan yılı" demektir. Ondandan sonra gelen aylara verilen hayvan adları sırasıyla şöyledir: “ud yılı (sığır yılı), bars yılı (pars yılı), tawışgan yılı (tavşan yılı), neg (lu) yılı (timsah yılı) yılan yılı, yund yılı (at yılı), koy yılı (koyun yılı), biçin yılı (maymun yılı), takagu yılı (tavuk yılı), it yılı (köpek yılı) ve son olarak tonuz yılı (domuz yılı). Domuz yılına gelindiği zaman tekrar sıçan yılına dönmektedir.”

Türkler' de her yıl için bir hikmet olduğuna inanırlar ve onunla ilgili kehanette bulunurlar. Eğer o yıl ud yılı yani öküz yılı ise savaşların çoğalacağını söylemektedirler. Çünkü öküz, toslamasıyla bilinen hayvanlardan biridir. Tavuk yılına girildiği zaman yiyecek çoğalır ancak insanlar arasına çeşitli karışıklıklar girmektedir. Çünkü tavuğun yemi tahıl tanesidir ve o devamlı çöpleri eşeleyip atan hayvandır. Yılan ve timsah yılına girildiği zaman yağmur ve bereket olur. Çünkü yılan ve timsahın yeri sudur. Domuz yılına girildiğinde ise soğuk hava beraberinde karlar çoğalır. Bu durumda kargaşaların çoğalmasına işaret eder (Erdi ve Yurtsever, 2005: 173). Her yıl için farklı şeyler iddia edilmektedir. Türklerde yedi günün adları yoktur. Çünkü "hafta" İslamiyet' le bilinmiştir. Aynı şekilde, şehirlerde ay adları da Arapça adlandırılmaktadır. Göçebeler ve cahil kâfirler ise onu dört mevsimle adlandırırlar. Her üç aylık dönemin bir ismi vardır. Nevruz' dan sonraki baharın başlangıcına oğlak ay denildiği gibi. Ondandan sonra gelen ulug oğlak ay yani "büyük oğlak ayı" dır; çünkü ikinci ayda o (oğlak) büyür. Sonra “ulug ay” yani büyük ay gelir. Çünkü bu, yazın ortasıdır; süt çoğalır, bütün hayvanların ve yerin ürünleri artar.” (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015: 150).

Geçmişten günümüze kutsal sayılan dokunulmayan hayvanlar bulunmaktadır. İnsanların bilinçaltında yer edinen tabu o hayvana ait dokunulmazlığı özelleştirmiştir. Eserde böyle hayvanlar kutsal olarak adlandırılmaktadır. Kâşgarlı Mahmud, kutsal için "ıduk" mübarek olan her şey anlamını kullanmıştır. Ayrıca eserde geçen diğer bilgilere göre serbest bırakılan her hayvana "ıduk" diye ad verilir ve o hayvan sahibinin üzerine adak olduğu için bu hayvanın sırtına bir şey yüklenmez; sağılmaz, yünü kesilmez (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015: 31). Yukarıdaki bilgiler ışığında hayvan takvimine göre kişi doğduğu ayı temsil eden hayvana dair birtakım özellikleri kendisinde taşıdığına inanılmaktadır. Örneğin yırtıcı hayvanda daha girişken bir kişilik; yavaş hareket eden hayvanda daha durağan bir kişiliğin olması gibi. Günümüzde kutsallık atfedilen canlılara ülkelere göre değişen inançlar bağlamında (Hindistan örneği) benzeri şekilde davranılmakta, dokunulmamaktadır.

Diğer Halk İnanmaları

Türk halk kültüründe cinlerin bir takım olağanüstü halleriyle insanların yaşamında etkilerini belirten esrarlı varlıklar olduğuna inanılmaktadır. Cinler, mensup olduğu geleneksel çevresinin yayılıp genişlemesiyle bütün olağanüstü varlıkların genel adı hâline dönüşmüştür (Çobanoğlu, 2015: 92). "Çıwı", cin grubunun adıdır. Kâşgarlı Mahmud "çıwı" sözcüğünü açıklarken Türk askerleri arasında yaygın olan bir inançtan da bahsetmektedir. İki grup savaştığı zaman, bunların ülkelerinde oturan cinler de savaşırlar; çünkü (cinler) ülkelerindeki insanlara sıkı sıkıya bağlıdır. Hangi grup (cinlerden) kazanırsa ertesi zafer, o grubun ülkesinin sahibine ait olur. Geceleyin bu iki gruptan hangisi yenilirse kaçış, ülkesinde bu (yenilen) cinlerin oturduğu hükümdara düşer. Türk orduları, savaş gecesi saklanırlar ve cinlerin oklarının üzerlerine düşmesinden korunmak için çadırlarına girerler. Bu, onlar arasında bilinen bir şeydir (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015: 445). Eserde, olağanüstü varlık olarak karşımıza çıkan büke badraç ise yedi başlı ejderhayı belirtmektedir. Ayrıca Yabakuların en yiğidine de Büke Badraç dendiği belirtilir (Atalay, 1985/III: 227).

Kaş; lekesiz, saf bir beyaz taştır. Yüzüklere konulur ve yüzüğün sahibine şimşek çaktığında etki etmez. Bu taş bir beze sarılıp ateşe atılırsa ikisi de yanmaz ve bu durum denenmiştir. Başka bir özelliği ise bir adam susayıp bunu ağzına aldığı anda adamın susuzluğunu gidermektedir (Atalay, 1985/I: 330; 1985/III: 22). Beyaz ya da siyah renkte olan saydamsı yapılı bu taş, yıldırım düşmesine, susuzluğa ve şimşek çarpmasına karşı bir koruma sağladığı inancıyla yüzüğe takılır (Erdi ve Yurtsever, 2005: 410). Dîvânü Lügâti't-Türk'te geçen "kumlak", adlı bir bitkiden bahsedilmektedir. Bu bitkinin olağanüstü gücü olduğuna inanılır. Kâşgarlı Mahmud'un tasviriyle bu bitkinin yaprağı fasulye yaprağına benzer ve sarmaşık gibi bir ottur. Bu bitki balla karıştırılarak şarap elde edilmektedir ve bitkinin gemiye alındığında gemiyi batıracağına, fırtına çıkartacağına inanılır (Atalay, 1985/I: 475-16).

Seksek kuşu, eserde geçen adıyla "kekük" büyü, tılsım yapmakta ve kürek kemiği ile fala bakmakta kullanılır (Atalay, 1985/II: 287). "Kekük kuşu", aynı özellikleriyle şahin kuşu olarak da geçmektedir (Erdi ve Yurtsever, 2005: 301). İlk çağlardan beri hemen hemen bütün toplumlarda bazı nesnelere tabiatüstü güce sahip olduğu bilinmekte ve bu nesnelere tılsım ya da tılsımlı olarak ifade edilmektedir. Bu gücün ise büyücüler tarafından kimi nesnelere aktarılabilmesi inancı bulunmaktadır. Özellikle ilkel kabileye mensup olanların kendilerinin görünmez ve tabiatüstü kuvvetlerle kuşatıldıklarına inandıklarından, bu görünmez güce "mana" ismini vermektedirler. Tılsımlar, insanı koruyan ya da uğur getirebileceğine inanılan, doğal veya insan yapısı nesnelere, değerli taş, metal, hayvan dişi ve pençesi, melek ve peygamber isimleri ve bitki gibi çok değişik türlerden meydana gelmektedir (Abdulkadir İnan, Hurafeler ve Menşeleri: 207-208; Ana Britanica: 619-620; akt. Sipahi, 2006: 9).

Kâşgarlı Mahmud, ölümle ilgili Türklerde bulunan şöyle bir inanmadan bahsetmektedir. "Tiki" geceleyin işitilen sestir. Yılda bir gece ölümlerin ruhları toplanıp yaşadıkları ve ömürlerini geçirdikleri yerlere giderler. Akrobalarını ziyaret ederler. Geceleyin o patırtıyı işiten ölümler. Bu, Türkler arasında yaygın inanmadır (Ercilasun ve Akkoyunlu, 2015: 447). "Tiki" kelimesi burada atalar kültürüyle de bağlantılı olarak geçmektedir. Atalar kültürüyle ilgili eserde geçen başka bir unsur da "Kulbak" kelimesidir. Kulbak, bir Türk tabganının, din ulusunun adıdır. Balasagun dağlarında bulunur. Anlatılanlara göre Kulbak, sert bir kayaya "Tengri kulu Kulbak" yazmıştır. Bir gün de ak kaya üzerine aynı yazıyı yazar ve bu yazı kara olarak belirir. Kâşgarlı Mahmud yazının hala durduğunu belirtir. Böylelikle Kulbak'ın olağanüstülüğüne dair etkinin devam ettiği belirtilmiştir (Atalay, 1985/I: 474). Günümüzde de atalar kültürüne bağlı olarak mezar ziyaretleri yapılır. Ayrıca ölen kişinin aile büyüklerinin

özellikle bayramlar gibi özel günlerde yaşadıkları yerleri ziyaret ettiğine inanılmaktadır. Bu nedenle ölenin ölüm seneyi devriyesi gibi özel günlerinde adına dualar okutulması ve hayır işlenmesi gibi yollara başvurulur.

SONUÇ

Dîvânü Lügâti't-Türk, Türk tarihini ve kültürünü yansıtan önemli yapı taşlarından biridir. Kâşgarlı Mahmud, eserinde bazı yiyecek adlarından ve oyunların tarifinden kısaca bahsederken bazı yerlerde de örneğin, "bars" maddesinde 12 hayvanlı takvim hakkında uzunca bilgilere yer vermektedir. Eser, tarım, hayvancılık, avcılık gibi çeşitli zanaat ve mesleklerle; giyim-kuşam, süslenme, eşya ve aletler, silahlar ve at takımları gibi maddi kültür zenginliğini geniş bir yelpaze hâlinde aktarmaktadır. Çalışmada, Dîvânü Lügâti't-Türk' te halk inanmalarıyla ilgili unsurlar başlıklar altında konularına göre verilmiştir. Burada geçen inanışların Anadolu Türk kültüründe karşılıkları da verilmiştir. Bu başlıklar, bereket, nazar, uğurlu, uğursuz, hayvan takvimi ve diğer inanmalar şeklindedir. Bereketle ilgili inanmalar sıralanırken kavramlardan yola çıkarak uygulamalardan örnekler verilmiştir. Misafirin bereket getirdiği ile ilgili inanmanın geçmişe nazaran günümüzde değişen yönlerine vurgu yapılmıştır. Nazar ile ilgili inanmalarda nazardan korunma yolları için başvuru yöntemlerinden bahsedilmiştir. Nazardan korunmak için abakı veya demir gibi cisimlerden yararlanmanın yanında halk hekimliği uygulamalarına da başvurulduğu gözlemlenmiştir. Uğur ve uğursuzluk ile ilgili inanmalarda özellikle insanlar ile hayvanlar arasında etkileşimi sağlayan çeşitli büyüsel güçlerin varlığına değinilerek bu doğrultuda Dîvânü Lügâti't-Türk'te geçen uğurlu ve uğursuz sayılan canlılara ve nesnelere yer verilmiştir. Örneğin akbabanın sesi uğursuz sayılırken dokuz sayısı uğurlu sayılmıştır. Kâşgarlı Mahmud, gökyüzü ile ilgili cisimlerin uğurlu ve uğursuz yönünden de bahsetmektedir. Gökyüzü cisimlerinden bahsederken soyut kavramları daha rahat zihinde canlandırılması açısından atasözlerine başvuru yapılarak anlatıma güç katılmıştır. Gökyüzü cisimlerine cinsiyet tayininde başvuru yapılırken gözlem tekniğinden istifade edilmiştir. Kelimelerin anlamlarını daha iyi verebilmek için ses ahenkleriyle örülü ritmin duygusuyla dolu dörtlük ve beyit örnekleri kullanılmıştır. Hayvan takvimiyle ilgili bilgilerde her aya ayrı bir hayvan adı verilmesi ve her hayvanın simgelediği ayın içerisinde doğacak olan çocuğun karakterini etkilediği belirtilmiştir. Diğer inanmalar kısmında yüzüğe konulan "kaş" adlı beyaz taşın gücünden, olağanüstü varlıklara dair (cin, büke badraç, Kulbak, kumlak) inanmalardan, ölüm ile ilgili inanmanın atalar kültürüyle bağlantısından ve atalar kültürüyle ilgili diğer örneklerden bahsedilmiştir. Kâşgarlı Mahmud'un ve Dîvânü Lügâti't-Türk'ün tek yönlü olarak değerlendirilmemesi gereklidir. Böylece eserin, başta dil bilimi ve halk bilimi olmak üzere, pedagoji, psikoloji, sosyoloji, coğrafi, tarihî ve iktisadî alanın uzmanları tarafından yeniden incelenerek farklı bakış açılarıyla gerektiği ölçüde sunulmasının diğer alanlara ve kültüre ayrıca yararlı olacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Albayrak, N. (2010). *Ansiklopedik halk edebiyatı sözlüğü*. Kapı Yayınları.
- Artun, E. (2015). *Türk halk bilimi*. Karahan Kitabevi.
- Atalay, B. (1985). *Divanü Lûgat-it-Türk tercümesi I*. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları.
- Atalay, B. (1985). *Divanü Lûgat-it-Türk tercümesi II*. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları.
- Atalay, B. (1985). *Divanü Lûgat-it-Türk tercümesi III*. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları.
- Bahadır, S. (2016). *Hatay'da Türk halk inançları*. Sonçağ Yayınları.
- Bekki, S. (1996). Türk mitolojisinde kurban. *Akademik Araştırmalar*. S. 1/3. 16-33.
- Beydili, C. (2015). *Türk mitolojisi ansiklopedik sözlük*. Yurt Kitap Yayınevi.
- Boratav, P. N. (1973). *100 soruda Türk folkloru*. Gerçek Yayınevi.
- Çobanoğlu, Ö. (2015). *Türk halk kültüründe memoratlar ve halk inançları*. Akçağ Yayınları.

- Çoruhlu, Y. (2011). *Türk mitolojisinin ana hatları*. Kabalcı Yayıncılık. İstanbul.
- Ercilasun, A. B. & Akkoyunlu, Z. (2015). *Dîvânu Lugât'it-Türk*. (haz. Ahmet B. Ercilasun ve Ziyat Akkoyunlu). Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara.
- Erdi, S. & Yurtsever, S. T. (2005). *Dîvânü Lugâti't-Türk*. (çev. Seçkin Erdi ve Serap Tuğba Yurtsever). Kabalcı Yayınevi. İstanbul.
- Esin, E. (1978). *İslamiyet'ten önceki Türk kültür tarihi ve İslam'a giriş*. Edebiyat Fakültesi Yayınevi. İstanbul.
- Hançerlioğlu, O. (2004). *Dünya inançları sözlüğü*. Remzi Kitabevi.
- İnan, A. (1986). *Tarihte ve bugün şamanizm*. Yayınları. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Kaçalin, M. S. (1990). "Divânü Lügati't-Türk". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi. S. 9. 446-449.
- Kalafat, Y. (2010). *Doğu anadolu'da eski Türk inançlarının izleri*. Berikan Yayınevi.
- Kaya, M. (2002). "Divânü Lûgati't Türk'ün halkbilimi açısından önemi". *Folklor/Edebiyat Dergisi*. C. 8, 39-49.
- Koşay, H. Z. (1956). Etnoğrafya müzesindeki nazarlık, muska ve hamailer. *Türk Etnoğrafya Dergisi*. S. 52. 86-90.
- Malinowski, B. (1990). *Büyü, bilim ve din*. Kabalcı Yayınları.
- Ögel, B. (1978). *Türk kültür tarihine giriş-II*. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Ögel, B. (2014). *Türk mitolojisi-II*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Örnek, S. V (1971). Etnoloji sözlüğü. Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları.
- Örnek, S. V. (2020). *100 soruda ilkelere din, büyü, sanat, efsane*. Bilgesu Yayınları.
- Özarlan M. & Salkynbaev, M. vd. (2014). Şark dünya görüşüne göre kutsal sayıların oluşumu, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 54/2, 155-166.
- Roux, J. P. (2005). *Orta Asya'da kutsal bitkiler ve hayvanlar*. (çev. Aykut Kazancıgil ve Lale Arslan). Kabalcı Yayınevi.
- Roux, J.P. (1998). *Türklerin ve Moğolların eski dini*. (çev. Aykut Kazancıgil). İşaret Yayınları.
- Sipahi, A. (2006). *Türk halk inançlarında büyü ve büyü ile ilgili uygulamalar*, [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi], Ankara Üniversitesi.
- Tanyu, H. (1976). Dinî folklor veya dinî manevi halk inançlarının çeşit ve mahiyeti üzerine bir araştırma. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 21 (1-4), 123-142.
- Taymas, A. (1940). "Dîvânu Lûgat-it-Türk tercümesi", *Türkiyat Mecmuası*, C.7-8, 212-252.
- Yeşildal, Ü. Y. (2015). *Anadolu sahası Türk folklorunda geyik*. Kömen Yayınları.